

В. А. БУДНІК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

**МАТЫВЫ ВЯРТАННЯ Ў РАМАНЕ І. ПТАШНІКАВА
“МСЦІЖЫ” І Т. НОВАКА “ПРАРОК”**

Паяднанасць з роднай зямлёй, прыродай – ментальная рыса беларусаў як нацыі, гэта прыкмета нацыянальнага светаадчування. Лес, поле, рака, якія не толькі кормяць, але і з’яўляюцца жыццёвай сферай, натуральным асяроддзем беларуса, – устойлівыя тэматычныя дамінанты нацыянальнай літаратуры, ідэйныя канстанты нацыянальна-культурнай парадыгмы.

Вечная ў мастацкай творчасці тэма прыроды і адносін да яе чалавека набыла асаблівую актуальнасць у так званы век навукова-тэхнічнага прагрэсу, калі супярэчнасці паміж індустрыяльным, тэхнічным грамадствам і навакольным асяроддзем надзвычай абвастрыліся. У апошні час праблемы экалогіі набываюць глабальны, быццёвы характар, а стан прыроды выклікае вялікую заклапочанасць і трывогу. Захаванне прыроднага асяроддзя – не проста сацыяльная, а цывілізацыйная задача, ад якой залежаць перспектывы выжывання ўсяго чалавецтва.

Чалавек і прырода – адна з цэнтральных і традыцыйных тэм у беларускай літаратуры. У другой палове ХХ ст. з’явіліся значныя творы, у якіх па-мастацку заглыблена асэнсоўваюцца сацыяльна-маральныя аспекты ўзаемаадносін чалавека і прыроды. Духоўны свет вяскоўца-працаўніка, яго сувязь з зямлёй і прыродай шматгранна і пераканаўча ўвасабляюцца ў рамане І. Пташнікава “Мсціжы” (1970). У цэнтры твора – жыццё беларускай вёскі ў пасляваенныя дзесяцігоддзі, няпростыя лёсы яе жыхароў, каханне і боль страты дарагіх людзей, прырода і чалавек, праблемы жыццёвага выбару паміж вёскай і горадам.

Сюжэтная плынь рамана не вызначаецца дынамізмам, багаццем падзейных ліній. Письменніка ў першую чаргу цікавіць унутранае, духоўнае аблічча героя і яго адносіны да жыцця. Аб’ектам даследавання ў рамане становіцца маральна-этычны свет чалавека. Ідэйна-мастацкім асэнсаваннем светаадчування героя-беларуса, сцвярдзеннем яго сувязі з роднымі мясцінамі, з навакольным светам прыроды раман “Мсціжы” працягвае праблематыку і тыпалогію герояў папярэдніх апавесцей письменніка “Тартак” і “Лонва”.

У аснову рамана пакладзена жыццёвая гісторыя вясковага жыхара Андрэя Вялічкі – леспрамгасаўскага егера, былога франтавіка – у драматычны для яго час. Герой толькі што пахаваў жонку Верку і застаўся адзін выхоўваць дачку Волю. Смерць жонкі парушыла трываласць і ўстойлівасць у жыцці Андрэя. Рэчы Веркі выклікаюць сумныя згадкі аб ранейшым шчаслівым жыцці. На героя абрынулася яшчэ адна бяда: мядзведзь задраў ляггасаўскага каня, і ў гэтым абвінавачлі Андрэя. Вялічка ідзе адзін на мядзведзя. Пасля падянку са зверам урачы ледзь вярнулі егеру жыццё.

Пакрыўджаны недаверам мясцовага кіраўніцтва, пасля пакутлівых роздумаў Андрэй Вялічка прыходзіць да думкі памяняць жыццё, пераехаць

з роднай вёскі ў горад Полацк. Андрэй то рашаецца пакінуць Мсціжы, то пакутліва мяняе сваё рашэнне, шкадуючы расстацца з дарагімі мясцінамі, са сваёй хатай. З кожным новым паваротам думак і сумненняў героя ўсё глыбей раскрываецца яго непарыўная сувязь з вясковым светам. Андрэй разумее, што яго месца тут, на зямлі, якую ён любіць і адчувае як жывую. Пасля доўгіх ваганняў герой вырашае ўсё ж застацца ў вёсцы, бо толькі тут ён знаходзіцца ў духоўным суладдзі са светам, у якім нарадзіўся і жыве.

Гаспадарскі і адначасова трапяткі клопат пра лес і зямлю, любоў да родных мясцін – вызначальныя рысы героя. Вялічку трэба зрабіць няпросты выбар – застацца тут, на сваёй зямлі, ці пераехаць у горад. Для героя ад'езд з Мсціжоў – надзвычай цяжкае, драматычнае выйсце са складаных жыццёвых абставін і ўнутранай раздвоенасці. Зямля і мсціжоўская пушча – яго свет. Як жывую істоту, герой адчувае роднае поле, лес, вёску, нават іх самыя найтанчэйшыя пахі. Для яго пакінуць зямлю – тое самае, што пакінуць гэты свет, адарвацца ад глебы, якая дае сілу, упэўненасць, жыццёвую ўстойлівасць. Родная вёска, лес, поле для Андрэя Вялічкі – частка яго душы, тая глеба, на якой герой вырас не толькі фізічна, але і духоўна моцным чалавекам. Ён прымае рашэнне назаўсёды застацца ў родных мясцінах, якія надаюць яму сілу, упэўненасць, жыццёвую ўстойлівасць і сэнс існавання. Так праз душэўныя пакуты адбываецца канчатковае вяртанне да свайго, роднага, да вясковай бацькаўшчыны. Вобразам героя пісьменнік выяўляе ўласцівыя беларусам сумленнасць, працавітасць, мужнасць і любоў да роднага краю – традыцыйныя, ментальныя каштоўнасці.

У рамане “Мсціжы” І. Пташнікаў закрануў пастаўленыя перад чалавекам пытанні навукова-тэхнічнага прагрэсу. Герой твора – вясковец, які стаў рабочым і вымушаны пакідаць родныя мясціны, абжыты куток. Пісьменнік паказаў жыццёвае раздарожжа, на якім герой апынуўся. Гэта сведчыць, што І. Пташнікаў яшчэ ў 70-я гг. мастацкімі сродкамі асэнсоўваў актуальную праблему: што прынясе рбанізацыя беларускага вясковага насельніцтва? Пісьменнік быў перакананы: калі людзі адрываюцца ад зямлі і прыроды, яны трацяць гарманічнасць светаўспрымання, неабходную ўстойлівасць жыцця.

У польскай літаратуры, як і ў беларускай, вясковая тэма таксама заўсёды была актуальнай. Гэта яскрава раскрылася ў творах Т. Новака (“Прарок”), Ю. Кавальца (“Прыпісаны да зямлі”, “Ястраб у танцы”), В. Мысліўскага (“Голы сад”, “Палац”). У творах пра вёску польскай літаратуры другой паловы ХХ ст. шматстранна паказаны змены ў бачанні свету і працы на зямлі, адлюстравана тэма старога і новага, вясковага і гарадскога ў тагачасным сацыякультурным жыцці звычайнага паляка. Заўважаецца, што ў цэнтры ўвагі як польскай, так і беларускай прозы часта аказваецца ўнутраная драма асобы вяскоўца на скрыжаванні жыцця, у сутыкненні “гарадскіх” і “вясковых” каштоўнасцей і ўяўленняў пра быт, лёс, свет. Тыпалагічна набліжаюцца да герояў рамана польскага пісьменніка і некаторыя персанажы беларускіх аўтараў В. Карамазова, В. Казько, М. Стральцова, А. Жука і інш. Уяўляецца мэтазгодным параўнаць раманы “Мсціжы” І. Пташнікава і “Прарок” польскага празаіка Т. Новака.

У аснове сюжэта рамана “Прарок” (1977) Т. Новака – споведзь галоўнага героя Ендруся, у якой згаданы найбольш важныя старонкі яго жыцця, зроблены цэнныя каментарыі адносна гарадскога і вясковага ўладкавання. Герой-аратар, малады вясковы хлопец, збег ад цяжкай сялянскай працы ў горад. Ён шукае лёгкае і насычанае яркімі забавамі жыццё. Хоча зрабіць у горадзе обрубку кар’еру, таму разрывае сувязь з зямлёй-карміцелькай, на якой пакаленні ў пакаленне працавалі продкі. Аднак усе намаганні Ендруся трымаць волю і асалоду ад жыцця ў горадзе паварочваюцца для яго прыкрымі яўдачамі і расчараваннем. Урэшце ён усё ж вырашае вярнуцца ў родную вёску, а састарэлых бацькоў, якія з радасцю прымаюць блуднага сына.

Традыцыйная вясковая тэма пададзена ў рамана “Прарок” вельмі адметна. Письменнік паказвае, як своеасабліва можна ўспрымаць адмоўныя і станоўчыя акі гарадскога жыцця, як па-рознаму можна далучацца да культуры горада, а не заўсёды гэта звязана з духоўным ростам асобы. Часам гарадскі лад жыцця побыт абарочваюцца дэградацыйнай асобы вяскоўца, светаадчуванне якога, казваецца, назаўсёды звязана з роднай зямлёй і працай на ёй.

Для Ендруся ў адрозненне ад героя І. Пташнікава Андрэя Вялічкі прыезд у горад – рашучая спроба ўцячы ад бацькоўскай апекі, ад цяжкай і бруднай працы на зямлі і на вясковай гаспадарцы. Уцёкі героя выкліканы не цягай да гарадской культуры ці вучобы, а жаданнем раз і назаўсёды пазбавіцца ад фізічна цяжкай вясковай працы, развітацца з працоўным сялянскім укладам, з маральнымі нормаў. Ендрусь намагаецца хутчэй вызваліцца ад знешніх зыкмет “вясковасці”: кожны дзень намазвае рукі гліцэрынай, каб вывесці іх у вані. Аднак у горадзе Ендрусь “не імкнецца знайсці працу па душы, ён жадае, збавіўшыся мужыцкага, набыць «культурныя» манеры і знешнасць, засвоіць гарадскую гаворку ды іншыя якасці бесклапотнага гарадскога жыхара” [2, с. 33]. Імя героя становяцца з часам “гарадскімі”, але душа вяскоўца не знаходзіць такою і гармоніі. Грошы, назапашаныя таемна ад бацькоў перад уцёкамі ў горад, напачатку вельмі дапамагаюць: за іх набыты атэстат сталасці. Але ні грошы, ні атэстат не даюць магчымасці набыць душэўны спакой. Ендрусь тыкаецца з мяшчанствам, сквалнасцю, бездухоўнасцю. І ў выніку той, о імкнуўся да свабоды ў горадзе, добраахвотна прадае сябе багатай адпрымальніцы, якую прывабіла менавіта вясковая фізічная сіла, мужыцкая лесная дужасць хлопца.

Горад, пра які герой польскага пісьменніка марыў, запоўнены такімі ж ілюзіямі вяскоўцамі, людзьмі, якія пасяліліся ў шматпавярховых дамах і чакаюцца закрэсліць вясковае мінулае, але так і не могуць. І ў выніку яны пазбежна, як галоўны герой рамана “Прарок”, аказваюцца асобамі, што не адбыліся”.

Раман “Прарок” Т. Новака мае форму споведзі галоўнага героя. Напісаны першай асобой, твор і кампазіцыйна нагадвае разгорнуты маналог героя. Яна натуральна ўпісвалася ў эстэтыку тагачаснай еўрапейскай літаратуры. Іавадальнік быццам надзелены здольнасцю прароцтва, адсюль і сімвалічная назва рамана. Дыстанцыя паміж аўтарам і героем тлумачыць адметную

стылістыку тэксту: іронію, гратэск, нават адкрытую сатыру. Т. Новак паказвае, як, раствараючыся ў тлуме гарадскога жыцця, выхадцы з вёскі страчваюць родныя карані, мяняюць каштоўнасныя прыярытэты. Аўтар пераконвае, што нельга стаць гараджанінам, маючы толькі жаданне змяніць месца жыхарства.

Калі героя рамана “Прарок” у горад цягне імкненне пазбавіцца ўсяго мужыцкага, то для героя рамана “Мсціжы” Андрэя Вялічкі ад’езд у горад – цяжкая, драматычная праблема, якая ўзнікае ў выніку складаных жыццёвых абставін і ўнутранай раздвоенасці. У Вялічкі надзвычай моцная прывязанасць да бацькоўскага кутка. Зямля для яго – усё, ён чуе яе найтанчэйшыя колеры і пахі, яна як жывая істота. Для Андрэя кінучь вёску і зямлю – тое самае, што пакінуць гэты свет, адарвацца ад глебы, якая надае сілу, упэўненасць, жыццёвую ўстойлівасць. Сутнасць героя І. Пташнікава спасцігаецца не толькі праз яго ўчынкі, думкі, пачуцці, але і праз тонкае адчуванне прыгажосці прыроды, што зусім не характэрна герою Т. Новака.

Адметнасць рамана І. Пташнікава вызначае пераканаўчая напружанасць псіхалагічнага і фізічнага стану героя. Уражвае адметнасць пісьма, арыгінальная апавядальная стылістыка, мастацкія прыёмы, з дапамогай якіх пісьменнік услаўляе вёску і працу чалавека на зямлі. “Прарок” – своеасаблівы гімн славянскай земляробчай цывілізацыі, якая відазмяняецца, урбанізуецца, бо чалавек адрываецца ад зямлі і прыроды.

Пры вырашэнні сугучных творчых задач і тыпалагічным падабенстве герояў кожны з мастакоў выбірае спецыфічныя выяўленчыя прыёмы і сродкі. Героі прааналізаваных твораў Т. Новака і І. Пташнікава прыныцова розныя і па характарах, і па адносінах да вёскі. Калі для героя І. Пташнікава беларуса Андрэя Вялічкі родная вёска, зямля – цэлы свет, без якога ён не можа існаваць, то для героя польскага пісьменніка Ендруся яго вясконасць – цяжкі груз, ад якога ён хоча хутчэй пазбавіцца. Герой “Прарока” спавядальна раскрываецца праз плынь свядомасці і даволі лаканічны сюжэт. Беларускі прэзік паказвае духоўнае аблічча героя праз рэалістычна-аб’ектыўную наратыўную плынь, праз унутраны маналогі, напружаныя роздумы і псіхалагізаваныя пейзажы. Абодва героі праходзяць жыццёвыя выпрабаванні. Праз іх маральна-псіхалагічную, духоўную эвалюцыю адбываецца канчатковае вяртанне да бацькаўшчыны, да вёскі, якая назаўсёды становіцца для іх не проста месцам жыцця, а быўшай-сакральнай каштоўнасцю, месцам сілы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Пташнікаў, І. М. Збор твораў : у 4 т. / І. Пташнікаў. – Мінск : Маст. літ., 1990–1992. – Т. 3 : Лонва : аповесць ; Мсціжы : роман. – 1992. – 512 с.
2. Хмяльніцкі, М. Канцэпцыя героя і рэчаіснасці ў рамане Т. Новака “Прарок” (1977) / М. Хмяльніцкі // Весн. Беларус. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2009. – № 3. – С. 31–35.
3. Nowak, Tadeusz. Prorok / Tadeusz Nowak. – Wyd. 2-e. – Warszawa : Czytelnik, 1980. – 209 s.